BÜYÜK AVRUPA ANKETİ

PEYAMİ SAFA

Hazırlayan
Selçuk Atay

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 1997
KÜLTÜR SERİSİ: 1082

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-551-2

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Ayşegül Karayama

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: Çınar Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han Nu: 34 K: 5
Bağcılar-İstanbul
Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika Nu: 45103

İstanbul - 2023

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Peyami Safa (2 Nisan 1899-15 Haziran 1961)

2 Nisan 1899'da İstanbul Gedikpaşa'da doğdu. Babası Şair İsmail Safa, annesi Server Bedia Hanım'dır. Bir buçuk yaşındayken babası Sivas'ta öldü. İlk öğrenimine Gedikpaşa'da Menbaül-İrfan Mektebi'nde başladı. Eğitimi devam ederken dokuz yaşında, sağ kolunda ortaya çıkan kemik veremi yüzünden uzun bir hastalık dönemi geçirdi. (1908). 1910'da başladığı Vefa İdadisi'ni bu hastalık ve geçim darlığı sebebiyle bırakmak zorunda kaldı. *Bir Mekteplinin Hatıratı / Karanlıklar Kralı* (1913) adlı ilk kitabını Vefa İdadisi'ndeki öğrenciliği sırasında çıkardı. Tiyatro eğitimi almak için Darülbedayi imtihanlarına girdi, kazandı, ancak devam edemedi (1914). Posta-Telgraf Nezareti'nde göreve başladı. Ardından Boğaziçi'ndeki Rehber-i İttihad Mektebi'ne muallim olarak girdi (1917). Bu dönemde *Fağfur, Servet-i Fünûn* ve *İctihad*'da yazdı. Bir süre Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde çalıştı (1918).

Ağabeyi İlhami Safa ile birlikte *Yirminci Asır* gazetesini çıkardı. (1919). *Yirminci Asır* kapandıktan sonra *Tercüman-ı Hakikat* ve *Tasvir-i Efkâr* (1922), Cumhuriyet'in ilânının ardından *Son Telgraf*, *Son Saat* ve *Son Posta* gazetelerinde çalıştı. 1924 yılında Server Bedi takma adıyla meşhur Cingöz Recai tipini yarattı. Halil Lutfi (Dördüncü) ile birlikte *Büyük Yol* adlı bir gazete çıkardı (1925). Aynı tarihlerde hem Server Bedi hem Peyami Safa imzasıyla *Cumhuriyet*'te yazdı. Bu gazeteyle ilişkisini fıkra yazarı ve edebiyat sayfası yöneticisi olarak aralıklarla sürdürdü (1928-1940). *Resimli Ay*, *Hareket* dergilerinde yazdı. Ağabeyi İlhami Safa ile birlikte *Hafta* dergisini çıkardı. (1935). *Hafta*'nın ardından *Kültür Haftası*'nı çıkardı.

Cumhuriyet'ten sonra *Yeni Mecmua, Tasvir-i Efkâr, Çınaraltı, Büyük Doğu, Vakit* ve *Ulus* gazetesinde yazmaya başladı (1949-1953). Bursa'dan milletvekili adayı oldu ancak seçimi kazanamadı (1950).

Peyami Safa bir süre sonra *Türk Düşüncesi* dergisini yayımlamaya başladı (Aralık 1953) ve *Milliyet* gazetesi yazı kadrosunda yer aldı (1 Ekim 1954). Ardından *Tercüman*'a geçti (Mart 1959). *Büyük Doğu*'da ve *Havadis* gazetesinde yazdı (21 Temmuz 1960). *Düşünen Adam* dergisinde (5 Ocak 1961) ve *Son Havadis* gazetesinde (10 Mart 1961) yazmaya başladı. 15 Haziran 1961 tarihinde Çiftehavuzlar'da öldü ve Edirnekapı Mezarlığı'nda toprağa verildi.

Peyami Safa'nın 1914-1961 yılları arasında gerçek ismiyle ve Server Bedi, Çömez, Serazad, Safiye Peyman, Bedia Servet gibi takma adlarla yazdığı süreli yayınlar şunlardır: Gazete: *Büyük Yol, Cumhuriyet, Havadis,*

Milliyet, Son Havadis, Son Posta, Son Telgraf, Tan, Tasvir, Tasvîr-i Efkâr, Tercüman, Tercümân-ı Hakîkat, Ulus, Vakit, Yirminci Asır. Dergi: *Aydabir, Aydede, Bozkurt, Büyük Doğu, Çınaraltı, Düşünen Adam, Edebiyat Gazeteasi, Fağfur, Hafta, Hareket, Hayat, Heray, İctihad, İslâm Mecmuası, Kültür Haftası, Resimli Ay, Resimli Şark, Seksoloji, Servet-i Fünûn, Türk Dili, Türk Düşüncesi, Türk Yurdu, Türklük, Yedigün, Yeni Çağ, Yeni İstiklâl, Yeni Mecmua, Yeni Türk Mecmuası*.

Eserleri. Hikâyeleri. 1. *Gençliğimiz* (1922). 2. *Siyah Beyaz Hikâyeler* (1923). 3. *Ateş Böcekleri* (1925). 4. *İstanbul Hikâyeleri* (tarihsiz). 5. *Hikâyeler*. İlk Defa Bütün Hikâyeleri Bir Arada (1980). *Asrın Hikâyeleri*'yle *Siyah Beyaz Hikâyeler*, *Ateş Böcekleri* ve *Resimli A*y mecmuasının 1930 yılında verdiği Resimli Hikâyeler ilâvesindeki hikâyeler Halil Açıkgöz tarafından bir araya getirilmiştir.

Romanları. 1. *Sözde Kızlar* (1922). 2. *Şimşek* (1923). 3. *Mahşer* (1924). 4. *Bir Akşamdı* (1924). 5. *Canan* (1925). 6. *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* (1930). 7. *Fatih-Harbiye* (1931). 8. *Bir Tereddüdün Romanı* (1933). 9. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (1949). 10. *Yalnızız* (1951). 11. *Biz İnsanlar* (1959). Peyami Safa'nın ayrıca *Gün Doğuyor* adlı bir piyesi yayımlanmıştır (1937). Ayrıca Server Bedi takma adıyla çok sayıda roman ve hikâye kitabı yayımlamış, tefrika etmiştir. Bu eserler de Ötüken Neşriyat tarafından Server Bedi Külliyatı başlığı altında 2018 yılından itibaren yayımlanmaya başlamıştır.

Diğer Eserleri. 1. *Türk İnkılâbına Bakışlar* (1938). 2. *Felsefî Buhran* (1939). 3. *Millet ve İnsan* (1943). İkinci baskısı *Nasyonalizm* adıyla yapılmıştır (1961). 4. *Mahutlar* (1959). 5. *Sosyalizm* (1961). 6. *Mistisizm* (1961). 7. *Doğu-Batı Sentezi* (1962). 8. *Kızıl Çocuğa Mektuplar* (1971). Yukarıdaki üç eseri ayrıca *Nasyonalizm-Sosyalizm-Mistisizm* adıyla bir arada basılmıştır (1975).

Büyük Avrupa Anketi adlı eseri (1938) Peyami Safa'nın 1936 yılında çıktığı Avrupa seyahatini anlatır. Peyami Safa'nın çeşitli gazete ve dergilerdeki yazılarından seçmeler konularına göre tasnif edilerek "Objektif" adı altında basılmıştır: *Osmanlıca, Türkçe, Uydurmaca* (1970); *Sanat, Edebiyat, Tenkit* (1971); *Sosyalizm Marksizm Komünizm* (1971); *Din, İnkılâp, İrtica* (1971); *Kadın, Aşk, Aile* (1973); *Yazarlar, Sanatçılar, Meşhurlar* (1976); *Eğitim, Gençlik, Üniversite* (1976); *Yirminci Asır, Avrupa ve Biz* (1976). Peyami Safa, *Cumhuriyet Mekteplerine Millet Alfabesi* (1929), *Cumhuriyet Mekteplerine Kıraat* (I-IV, 1929), *Yeni Talebe Mektupları* (1930), *Büyük Mektep Nümuneleri* (1932), *Türk Grameri* (1941), *Dil Bilgisi* (1942), *Türkçe İzahlı Fransız Grameri* (1948) gibi ders kitapları da kaleme almıştır.

İÇİNDEKİLER

AVRUPA'DA BİR CEVELAN DAHA:
PEYAMİ SAFA'NIN AVRUPA GÖZLEMLERİ
VE TÜRK OKSİDENTALİZMİNİN
DOĞASI ÜZERİNE / Hasan Aksakal • 11

"BİR KÜLÇE HÂLİNDE" AVRUPA / Selçuk Atay • 49

AVRUPA'YI ARIYORUM • 59

VENEDİK'TE BİR GEZİNTİ • 67

AVRUPA BİR DEVDİR! • 74

MONTRÖ'DE BİZİMKİLER • 79

PARİS'E YAKLAŞIRKEN • 90

İŞTE PARİS! • 96

PARİS'TE GEZİNTİLER • 102

GALEYAN MEMLEKETİ • 110

BİR MUHARRİRİN EVİNDE • 115

FRANSA'DAN JAPONYA'YA BİR GÖZ ATIŞ • 121

GECE MÜLAKATLARI • 125

BİR GAZETEYİ ZİYARET • 131

PARİSLİ MEKLEKTAŞLARLA • 137

BOURBON SARAYI'NDA • 142

WAGRAM SALONU'NDA • 149

FRANSIZ HALKI VE KADINI • 154

GREVLER VE PAHALILIK • 159

ÇALIŞAN KADINLAR • 165

GENÇ BİR POLİTİKACI • 170

NE STALİN NE HİTLER! • 175

FRANSIZ GENÇLİĞİ • 179

BİR MÜZE VE BİR SERGİ • 183

PARİS'TE İNCE SAZ • 188

PARİS ATÖLYELERİNDE • 194

BİR GENÇ FİLOZOF • 199

FRANSA'DA SON GÜNLER • 203

BİR KIYAFET İHTİLALCİSİ • 209

ALMANYA'DA İLK SAATLER • 214

MÜNİH'TE BİRKAÇ SAAT • 219

ORTA AVRUPA'DA • 225

SON İNTİBALAR • 229

AVRUPA'DA BİR CEVELAN DAHA: PEYAMİ SAFA'NIN AVRUPA GÖZLEMLERİ VE TÜRK OKSİDENTALİZMİNİN DOĞASI ÜZERİNE

Hasan AKSAKAL

Peyami Safa, altmış iki yıllık ömrünün (1899-1961) yaklaşık elli yılını yazı yazmaya adamış ve belki de modern Türk edebiyatının Ahmet Midhat Efendi'den sonra en üretken yazarı olmuştur. Entelektüel ve sanatsal mirası, onun romandan felsefeye, estetikten ideolojik polemiklere, hemen her alanda eser verdiğini ve bunların hemen hepsinde Türkçenin en iyi örneklerinden birkaçını okurlarına sunduğunu açıkça göstermektedir. Bununla beraber, bir kültür eleştirmeni olarak Safa, Cumhuriyet'in on beşinci yıl dönümü vesilesiyle 1938'de *Cumhuriyet* gazetesinde kaleme aldığı bir dizi makaleyle Türkiye'deki siyaset bilimi çalışmalarının belki de ilk analitik örneğini vermiştir. *Türk İnkılâbına Bakışlar* adıyla kitaplaştırdığı bu değerlendirmeleri, 1932 tarihli *Fatih-Harbiye* romanında da ortaya koyduğu gibi, bir Doğu-Batı gerilimi okumasıyla şekillendirmiştir. İlginçtir, bu iki metinde de, Safa hem bir Türk Oryantalizminden, hem self-Oryantalizmden hem de Türk Oksidentalizminden bahsetmemizi mümkün kılan olağanüstü renkli bir tartışma yürütmüştür. Böylesine verimli bir ismin böylesine verimli bir konuyu iki çalışmayla geride bırakmayacağı herkesçe tahmin edilebilir. Nitekim Peyami Safa okurları, gelenek ve modernite arasındaki Türk modernleşmesini ve onun en büyük başarısı olan Türk devrimini Doğu ile Batı ikilemine sıkça başvurarak *Türk Düşüncesi* dergisini çıkardığı döneme (1953-1960) dek izlemiştir. Ancak Safa'nın uzun ve mümbit yazı hayatında özel bir yer tutan –ve nispeten ikincil önemde

kalan– bir eseri, onun düşünce dünyasını anlamak isteyenler için muazzam bir malzeme sunmaktadır. 1936'da yayınlandıktan sonra yıllar içinde tümüyle unutulan ve benim 2012'de tesadüfen keşfettiğim *Büyük Avrupa Anketi* adlı –yine *Cumhuriyet*'te tefrika edilmiş– çalışması Peyami Safa'nın iki dünya savaşı arası dönemin Avrupası'na ilişkin çok zengin bir gözlem, izlenim, mülakat ve değerlendirmeler dizisidir. Ben de bu yazıda, biraz gevezelik etmek pahasına, bu küçük eseri ve onun büyük önemini hem Türk gezi edebiyatı, hem basın tarihi hem de küresel ölçekteki Oksidentalizm çalışmaları bağlamlarıyla incelemeye çalışacağım.

Başlarken bir hususu daha belirtmekte yarar var. Türk edebiyatı ve düşüncesi için Voltairevari bir üretkenliğin temsilcisi olan Peyami Safa'nın eserleri, Türkiye'nin Doğu'yla Batı arasındaki köprü olma metaforunu, gelenekçilik ve modernlik gerilimini, kadın-erkek psikolojisini, iki farklı cumhuriyet yorumunu ve elbette kendine mahsus entelektüel üretimi içinde yürüttüğü ünlü polemikleriyle müstesna bir önem taşır. Böylesine önemli bir ismin vefatının ardından Türk edebî kanonunun asli parçası kabul edilen romanlarının yanı sıra, gazete ve dergi yazılarının, müstearla yayınlanmış metinlerinin ve röportaj-gezi notlarının eksiksiz bir biçimde okurların takdirine sunulması başlı başına büyük emek gerektiren bir projedir. Bu bakımdan, Ötüken Neşriyat'ın diğer onlarca cildin arasında, seksen beş yıl sonra yeniden kitaplaşan bu titiz edisyonundan duyduğum memnuniyeti de samimiyetle ifade etmek isterim.

***

Osmanlı başkentinde 1493'ten itibaren İberya'dan gelen Yahudilerin, sonraki yüzyılda Rum ve Ermeni ve daha sonraları ise Süryani ve Arap matbaalarının ortaya çıkardığı kitap kültürü ne yazık ki Türkleri bu efsunlu bilgi ve hayret kaynağından uzunca bir süre mahrum bırakmıştır. Öyle ki, Müteferrika matbaası-

nın faaliyetlerine başladığı 1727 ila Harf İnkılabı'nın yapıldığı 1928 yılında Osmanlı alfabeli Türkçeyle yayınlanan kitap ve risalelerin toplam sayısı, en iyimser hesaplamalara göre, otuz binin biraz üzerindedir. Bunun önemli bir kısmı 1860'lardan sonraki telaşlı modernleşme döneminde çevrilmiş yahut kaleme alınmıştır ve bu eserlerin kabaca iki yüz ellisi tek başına "yazı makinesi" Ahmet Midhat Efendi'ye aittir. Aydınlanma Çağı'nın birçok savaş ve devrimci olayla kesintiye uğradığı on sekizinci yüzyıl Avrupası'ndaki toplam sayı ise bir buçuk milyon farklı kitap ve bir milyar kopyadan fazladır. Matbuat kapitalizminin ve okur-yazarlığın yaygınlaşmasının millî kimliklerin şekillenmesi ve hem kolektif bir *ben/biz* hem de bir *ben-dışı* ya da *öteki*(*ler*) yaratmaktaki rolü milliyetçilik teorileriyle ilgili geniş literatürde 1980'lerden beri hemen her bakımdan incelenmiştir. Benim de bu konuda çok orijinal şeyler söylemek gibi bir iddiam yok. Ancak, yapılan çalışmaların birbirini teyit ettiği üzere, Avrupa'daki burjuva kültürünün gelişim seyri içinde Avrupa-dışı coğrafyalara açılan maceracıların hikâyelerini ve Avrupa-dışı toplumlardan yapılan servet transferini aslında büyük bir kültür transferinin tamamladığı görülmektedir. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda *Robinson Crusoe*'dan *Define Adası*'na, *Güliver'in Maceraları*'ndan *Candide*'e, *Moby Dick*'ten *Seksen Günde Devr-i Âlem*'e dek insanların heyecanla okuduğu binlerce denizaşırı metin, tıpkı Kolomb'un ve Kopernik'in hiç öyle niyetleri olmasa da yaptıklarıyla Hristiyanlığın müesses bilgi kaynaklarına karşı devrimci etkilerde bulunması misali, Avrupa'nın geleneksel bilgi repertuvarıyla ilişkisini derinden sarsmıştır. Bu yeni bilgiler ve yeni teknik gelişmeler çerçevesinde insanların hareket alanı genişlemiş; sanayileşme ve şehirleşmeye eşlik eden milletleşme ve milletlerarasılaşma yoluyla hayat artık eskisine kıyasla çok daha büyük bir hareket ve hız kazanmış; bilhassa demiryolu ve buharlı gemiler sayesinde seyahatler yaygınlaşmış, hatta turizm bir sektör olarak ortaya çıkmıştır. Burjuvazinin keşfetme ve yenilik merakı turistik el kitaplarından gezi rehberlerine, seyahatnameler-

den dünya haritalarına dek olağanüstü bir uzmanlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu merak bir süre sonra, "yaban" merakı ve sömürgeciliğin iç içe geçtiği ve son derece karmaşık bir mesele olarak Oryantalizmi de ortaya çıkarmıştır. Kabaca 1750'lerden 1914'e uzanan seyir içinde Jean-Jacques Rousseau'nun "soylu vahşi"si ve Lord Byron'ın "dürüst Türk"ünden Güneydoğu Asya'nın ve Kongo'nun derinliklerine dek Eski Dünya'nın tüm sırrının çözüldüğü, bütün madenlerine ulaşıldığı, Yeni Dünya'nın tüm dağlarına, ırmaklarına ilişkin ölçümlerin yapıldığı ve her şeyin hem kayıt, hem kontrol altına alındığı ve kıtaların kapitalizm eliyle birbirine bağlandığı "prematüre bir küreselleşme" çağı yaşanmıştır. *Pax Britannica* Çağı olarak da nitelendirilebilecek bu yaygın sömürgecilik döneminde, Avrupa modernitesinden sıkılıp egzotik diyarlara gitmek isteyenlerden servet avcılarına dek binlerce insan yollara koyulmuş ve okudukları kitapların, iyi örgütlenmiş Batılı sömürge şirketlerinin, kutsal misyon(erlik) duygusunun verdiği üstünlük hissinin sunduğu imkânlarla tüm dünyayı dil, tarih, coğrafya, botanik, zooloji, arkeoloji ve daha pek çok bilim dalı bakımından devasa bir laboratuvara dönüştürmüştür. Bu asimetrik ilişkiler çağında –on dokuzuncu yüzyılda– Avrupalıların sadece Osmanlı coğrafyasındaki halklara ve kültürlere dönük yayınladıkları kitap sayısı beş binin üzerindedir. Buna karşın, Osmanlı Türklerinin tüm tarihleri boyunca tüm Batılı toplumlara ilişkin tespit edilebilen seyahatname ve sefaretnamelerinin sayısı elli civarındadır. Bunların yanına müstakil gezi ve hatıra metinlerini de eklediğimizde dahi, hâlâ çok sınırlı bir literatürle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Mevcudun hızlıca bir dökümünü yapmak gerekirse, konunun başlangıç noktası olarak Cem Sultan'ın Rodos'tan Fransa'ya, Napoli'den Papalığa uzanan on üç yıllık (1482-1495) sürgün-esaret döneminden başlamak anlamlı olacaktır. İsmail Hikmet Ertaylan'ın bu konudaki muazzam çalışması *Sultan Cem*'in (1951; İstanbul Üniversitesi Yayını) ortaya koyduğu mektuplar ve tasvirler bir Türkün gözünden Avrupa ve Avrupalıların ilk temsilleri olarak

kabul edilebilecek özgünlüktedir. Bunu sonraki yıllarda irili ufaklı devlet kayıtları, tüccar defterleri ve Yeniçeri hatıralarıyla beraber sefaretnameler ve seyahatnameler izleyecek; böylelikle ortaya, ilgiyle izi sürülebilecek bir yeni bakış –yaban merakı– olarak Türk Oksidentalizminin ilk yazılı kaynakları çıkacaktır.

Fakat önce Oksidentalizmin tanımını yaparak teorik bir çerçeveye sahip olmamızda fayda var. Bu sayede yalnızca Peyami Safa'yı değil, ondan önce ve ondan sonra Batı dünyasına haricî bir gözle bakıp onun hakkında eser veren başka sanatçı ve entelektüelleri de bir bağlama yerleştirerek anlamak mümkün olacaktır.

1) Doğu-Batı Çıkmazı: Oksidentalizm Nedir?

Oksidentalizm ya da Garbiyatçılık kavramı, öncelikle Batılı-olmayan entelektüellerin, sanatçıların ve uzun vadede usulca şekillenen bir kamuoyunun Batı'yı ve Batılıları algılama ve sunma biçimlerine atıfta bulunur. Söz konusu algı ve sunum repertuvarı temsiller, çarpık-temsiller, imajlar, eksik-imajlar, yaklaşımlar, yansımalar, yansıtmalar, imgeler, semboller ve nesneler etrafında kontrol edilemez büyüklükte bir söylem oluşturur. Bu bazen çocuk şarkılarına ve fıkralara konu edilen, bazen bilimsel tartışma ve incelemelerle sorgulanan, bazen edebiyat ve tiyatro temsillerinde parodileştirilen, bazen de siyaset ve tarih kitaplarında şeytanlaştırılan stereo-tipler ve klişeler yaratır. Bu temsiller evreninde hayalî bir Batı'yla hayalî bir Doğu, hem epistemik hem ontik olarak iki farklı ve rakip dünya olarak görülür. Aşağılama ve hayranlık duyma, merak ve tiksinti, önyargı ve hayret dolu bir deneyimler ve varsayımlar bütünü olması ve mutlak bir ikilik yaratması bakımından, çoğu zaman Oryantalizmin tersine çevrilmiş şekli gibi görünse de, Oksidentalizm ne sadece bir karşı-Oryantalizmdir ne de sadece bir anti-Oryantalizmdir. Bu yönlere de sahip olmakla beraber zamandan zamana ve bölgeden böl-

geye büyük farklılıklar gösteren Oksidentalizmin genel karakteri bazı benzersiz özelliklere sahiptir. Bunlara ileride daha detaylıca değinmeye çalışacağım.

Hem Batılıların hem de Doğuluların zihnindeki Doğu'nun olduğu gibi, Batı'nın da hayalî sınırları zaman zaman genişleyip daralmıştır. Örneğin 1830'lu yılların Fransız kültür çevrelerinin nazarında İspanya, en az Fas kadar Avrupa-dışı bir ülkedir ve kesinlikle Şark kültürünün parçası kabul edilmektedir. 1821'de Yunanistan'ın bağımsızlık savaşında "barbar Türk" olarak kınanan Osmanlı, 1853-1856'da Ruslara karşı Avrupa'nın koruduğu, Avrupa ailesinin asli bir üyesidir. Avrupa'nın tanımı ve sınırları genişledikçe ortaya çıkan Avrupa daha az Avrupalılaşmış ya da gayrı-Avrupaileşmiş kabul edilse de, bir fikir olarak Avrupa'nın kapsamının fazlasıyla genişlediği konjonktürler de vardır. Örneğin 1949'daki Avrupa Basketbol Şampiyonası'nın ev sahibi ve şampiyonu Mısır olmuştur. Turnuva sıralamasında Türkiye'nin ardından gelen takımlar arasında Suriye ve Lübnan da vardır. Bilindik Avrupa haritalarında yeri olmayan İzlanda ve Kazakistan ise 2016 Avrupa Futbol Şampiyonası'na katılmak için birbiriyle 8750 km mesafeye rağmen mücadele etmiştir ve bu İstanbul ile Washington DC arasındaki mesafeden fazladır. Oysa on dokuzuncu, hatta yirminci yüzyılda Belgrad veya Atina'dan biri Paris ya da Viyana'ya gittiğinde, Sırp ya da Yunan tanıdıkları onun için "Avrupa'ya gitti" demekte, Berlinli biri Saraybosna veya İstanbul'a yerleştiğinde eski hemşerileri onu, "Avrupa'yı terk etti" diye nitelemekte hiçbir beis görmemiştir. Anlaşılan o ki, beşerî, kültürel ve siyasi olarak Avrupa'nın asli bir parçası olan bu memleketlerde tahayyül edilen Batı'dan kasıt daha çok erken Orta Çağ'daki Frank krallıklarının ülkeleri, hiç değilse Viyana'dan ötesiydi. Bu daralan kapsam, seyahat edenin geldiği coğrafya uzakta kaldığı nispette tersine dönmektedir. Örneğin 1870'li yılların Hint Müslümanları İstanbul'u gördüğünde, hemen her bakımdan Avrupalı bir Müslüman şehrinde bulunmanın verdiği değişik hisleri dile getirmiştir. Bugün Müslümanların çoğunun Lahor'un doğusun-

da yaşadığını düşündüğümüzde İran ve Mısır, sadece Hindistan ve Çin'e göre değil, pekâlâ Güneydoğu Asya Müslümanları nezdinde de bir hayli Batılı sayılmaktadır. Bu belirsizleşen sınırların yanında, Çin'den Arap dünyasına kadar farklı kültür havzalarından gelen insanların Avrupa'ya dair yazdıklarını değerlendiren akademik çalışmalar, Doğulu gezginlerin, maceracıların ve diplomatların da, tıpkı Batılı muadillerinin Doğu'ya baktığı gibi, Oksidentalizm ve Oryantalizm kavramları icat edilmeden çok daha önce Batı'yı tanıyıp anlamaya, ve elbette, söz konusu farklı kimliklerin sınırlarını belirlemeye çabalamıştır. Elbette Doğuluların diğer Doğululara, Batılıların diğer Batılılara dönük izlenimlerinde olduğu gibi, bunlar hem nesiller arasında aktarılacak korku, dışlama ve önyargıların toplumların şuuruna işlenmesine hem de eğlenceli, merak uyandırıcı hikâyelerin dolaşıma girmesine vesile olmuştur. Bu konuda bilinmeyen binlercesiyle beraber Marco Polo'nun yanında Xuanzang'ı, İngiliz veya Felemenk Hint Kumpanyası yöneticilerinin karşısında Müslüman bir sultanın memurları olarak uzun yollar kateden İbn Fadlan'dan Müteferrika Süleyman Ağa'ya pek çok ismi hatırlamak mümkündür. Bununla beraber, diğer her şeyden ziyade Haçlı Seferlerinin yüzyıllar boyunca işlevselliğini sürdüren olağanüstü olumlu ve olumsuz kültürel mirasını da unutmamak lazımdır.

***

Oksidentalizm kavramının Soğuk Savaş'ın son döneminde ve sonrasında akademik çevrelerde ilgi görmesi, çok büyük ölçüde postmodernizmin, postkolonyalizmin ve neoliberalizmin dünya genelinde akademik ve politik çevrelerde bulduğu karşılıkla beraber, Edward Said'in *Şarkiyatçılık* adlı kitabının (1978) her Batı-dışı toplumun entelektüeli üzerinde yarattığı etkiden kaynaklanıyordu.[1] Tabii Said'in ekonomik-politik bir güç asimetrisine

[1] Edward Said, *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner, İstanbul: Metis Yayınla-

ve reel sömürü ilişkisine bakarak dünyayı Kuzey-Güney olarak ayıran Marksist tartışmaları görmezden gelip meseleye kültürel bir yerden bakarak dünyayı Doğu-Batı şeklinde bölen çalışması, onu postmodernizmin ve postkolonyalizmin yanı sıra neoliberalizmin de tipik bir ajanı ya da mümessili yapıyordu. Ne var ki, Columbia Üniversitesi gibi elit bir Amerikan üniversitesinin İngiliz dili ve edebiyatı uzmanı olan ve elit bir Amerikan bursuyla İngilizce dilli dünyanın akademik elitleri arası bir polemik metni yazmış olan Edward Said'in kitabının içeriğini çok detaylıca anlamasa da Mısırlı, Türk, İranlı pek çok kişi, Filistin kökenli bir aileden gelmesinin de etkisiyle, onu ve eserini kutsallaştırma derecesinde sahiplendi ve Said, Türkiye'de olduğu gibi, diğer pek çok Müslüman nüfuslu ülkenin İslamcı entelektüellerince de mücahitleştirildi. Bu noktadan sonra, Said'in tezi, metninin okunmasına gerek kalmadan okunmuş sayılacak kadar genelleşip başkalaştı ve anonimleşti. Yaklaşık yarım yüzyıldır Saidizm, Doğu-Batı denklemi, kültürel tahayyüller ve medeniyetler arası gerilimler üzerine küresel bir tartışmanın sürüp gitmesine ihtiyaç duyduğu yakıtı vermektedir. Bu bakımdan Edward Said'i medeniyetler çatışması teziyle hatırlanan Samuel Huntington'la yan yana okumak bize hâlâ çok şeyler söyleyecektir.

***

rı, 1999. "Said'e göre, Şarkiyatçılık en azından şu çağrışımları içerir: Birincisi, Doğu ile Batı arasındaki ontoloji ve epistemoloji farklılığına dayalı bir düşünce biçimini ifade eder. Doğu ve Batı, yeryüzünde ayrı yarım küreler halindedir ve çarpıcı farklılıkları nedeniyle, siyasi, ekonomik, hatta dilsel olarak pek çok açıdan birbirine zıttır. İkinci olarak, güçlü Batının zayıf Doğu üzerinde bir tahakküm kurmasını ve Doğu üzerindeki baskısını ifade eder. Böylesine eşitsiz bir ilişki temelinde, 'Oryantalizm', Doğu ve Üçüncü Dünya hakkında çok az gerçek bilgisi olan, ancak ikincisine karşı bir önyargısı ve merakı bulunan Batılılar tarafından icat edilip benimsenen bir tür 'Doğu miti' haline gelmiştir." bk. Ning Wang, "Orientalism versus Occidentalism?", *New Literary History* 28, No. 1, Kış 1997, s. 59.

Günümüzün önde gelen Çin tarihçilerinden Q. Edward Wang'ın belirttiği üzere, Batılı-olmayan insanlar, Oksidentalist eylem ve söylemlerinde Batı diye niteledikleri "öteki"ni yalnızca kendi kültürel kavramlarıyla algılamayıp Batı'nın ürettiği kavramlardan da ziyadesiyle yararlandıkları için, yalnızca bu iki söylem yan yana gelmekle kalmaz, bunlar aynı zamanda birbiriyle örtüşür.[2] Bununla beraber, Batı'nın söylemsel hegemonyaya sahip olduğu dikkate alındığında, Oksidentalist Doğulular Batı'yı ya bir karşıtlık ya da bir örnek olarak sunar ve Batılılar arasında Şarkiyatçılığın başlıca icraatlarından birini tekrar ederler. Ancak unutulmamalıdır ki, Batılılar tarafından ve çoğunlukla Batılılar için üretilen Oryantalist söylemden farklı olarak, Oksidentalist anlatı Batılı-olmayanlar tarafından hem Batılılar hem de kendileri için üretilmektedir. Yani bir değil, iki muhatabı vardır. Ancak kültürel diyaloğun kapıları kapanır gibi olduğu vakit Oksidentalist ses sadece kendi medeniyetine seslenir. Oksidentalizmin hem bir *öteki* hem de bir *ben/biz* yaratmaktaki işlevselliği, 1721'de yazılan iki metin olan Montesquieu'nun *Acem Mektupları* ve Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin *Fransa Sefaretnamesi*'nde yaptığı gibi, başkaları üzerinden bir öz-tanım ve öz-eleştiri vesilesi olarak da okunmasına imkân sağlar.

Yine Wang'ın belirttiği üzere, Oksidentalizm tartışması genellikle Oryantalizm tartışmasıyla yan yana gelse de, aynı zamanda pekâlâ "Oryantalizmin eleştirisinin eleştirisi" anlamına da gelebilir. Edward Said'in Oryantalist sanat eserlerine ve araştırmalara yönelik eleştirisi, Batı'nın "Doğu" imgesini şekillendirmedeki hegemonik gücü hakkında önemli soruları gündeme getirmiştir. Ancak Toronto Üniversitesi'nden Mohamad Tavakoli-Targhi'nin isabetle dikkat çektiği üzere, Oryantalistler gibi, Said de Batı'nın söylemsel hegemonyası üzerine tezini sunarken, Doğu'daki insanların entelektüel gücünü ve katkısını hafife almış

---

[2] Q. Edward Wang, "Occidentalism", *New Dictionary of the History of Ideas*, s. 1663.